

Marjoleine de Vos

De eend gooit zich groen in mijn oog

Marjoleine de Vos (1957) is schrijver, dichter, columnist en redacteur kunst bij NRC Handelsblad, waar ze schrijft over kunst, literatuur en koken. Selecties uit haar tweewekelijkse columns op de opiniepagina verschenen in Nu en altijd: bespiegelingen (2000) en Het is zo vandaag als altijd (2011). Ook schreef ze tien jaar lang een column voor het opinieweekblad VolZin. In 2000 verscheen haar eerste poëziebundel, Zeehond graag, die werd genomineerd voor de VSB Poëzieprijs 2002. Daarna volgden de bundels Kat van sneeuw (2003), Het waait (2008), Uitzicht genoeg (2013) en Hoe verschillig (2021). In 2020 publiceerde ze het wandeleessay Je keek te ver. In 2023 kreeg ze de Groenman-taalprijs, onder meer voor haar verzorgde taalgebruik. Deze voordracht hield zij op 11 april 2026 tijdens de Grote Vertaaldag van Nederland Vertaalt.

De eend gooit zich groen in mijn oog

Waar ik het over wil hebben: wat voor dichter ben je als je wordt vertaald?

Want een vertaler heeft natuurlijk een bepaalde visie op een gedicht. Dat is niet per se de visie die je er als schrijver zelf op hebt. En je wilt dat de vertaler je op een of andere manier recht doet. Je misschien wel méér dan recht doet...

Ik probeerde daarachter te komen door een gedicht van mij te laten vertalen door ChatGPT, en dat te vergelijken met een vertaling die ik al had, gemaakt door een echt mens.

Dit is het gedicht.

Zeehond graag

Het liefst zou mevrouw Despina zeehond zijn.

Springen, poon verschalken, applaus
voor uw lenig spek dat overheerlijk
de kant op kletst, dik verpakt geraamte,
vrolijke boksbal vol vis, lekkerbek.

Binnenin zat mevrouw Despina, veilig
in glad vel, waterafstotend vermomd
als onhoekig dier, elegant toegerust voor
poolstorm en schotsen. Lachend heft ze
haar snor boven water, poseert voor
verrekijkers, zont op een zandplaat.

Gooit het leven haar juichend de lucht in
stuitert ze op zeewaardige kussens
haar vrolijk vet maakt elke landing zacht.

Een gedicht dat ik zo'n dertig jaar geleden geschreven heb, dus ik heb het idee dat ik er heus wel enige afstand toe heb en er rustig over kan praten.

In die tijd gebruikte ik vaak een personage dat ook in dit gedicht voorkomt: mevrouw Despina, een soort buiten mijzelf geplaatst alter ego. Dat heeft het grote voordeel dat je niet 'ik' hoeft te zeggen maar over iemand anders kunt praten, dat geeft veel vrijheid.

Het idee van dit gedicht is denk ik wel duidelijk: mevrouw Despina wil die zeehond zijn, want dan gaat alles lekker soepel. Dan zit je lekker in een dikke speklaag en kun je zoals zeehonden uit het water zo boem, de kant op kletsen. En dat geeft helemaal niks, dat kunnen ze prima hebben. Ze springen, ze duiken, ze schieten gestroomlijnd door het water, fantastisch.

Blijkbaar vindt mevrouw Despina dat er wat dat betreft bij haar nog wel wat aan schort. Dat zij misschien wat hoekiger, onhandiger is, zich wat sneller bezeert dan die zeehond. Dus wil ze een zeehond zijn. En lekker in dat spek zitten. Duidelijk genoeg.

Nu is het gedicht natuurlijk niet alleen betekenis, het is ook klank en het is ook de manier waarop. Het gedicht rijmt niet, maar er zit flink wat alliteratie en assonantie in. Bijvoorbeeld ‘de kant op kletst’: dat geeft meteen dat gevoel. En ze is een ‘vrolijke boksbal vol vis’: niet heel nadrukkelijk, maar toch een beetje steeds diezelfde klanken. Ze zit ook alweer ‘veilig’ in ‘glad vel’, waterafstotend, ‘vermomd als onhoekig dier’. Het gaat allemaal heel gemakkelijk als je een zeehond bent. U hoort het wel, er zitten wat klanken in die steeds op dezelfde manier terugkomen. Maar ook weer niet heel veel – gewoon net genoeg om het een beetje leuk te laten lopen vond ik toen, en ik ben het daarover nog wel met mezelf eens.

Dat gedicht is ooit door John Irons in het Engels vertaald. Dit is zijn vertaling:

Seal Please

A seal's what Mrs Despina would most like to be.
Make leaps, guzzle gurnard, applause
at your lissome lard that splendorously
slaps its way up the side, tightly packed frame
goggle-eyed punchball full of fish, fine foodie.
Inside would sit Mrs Despina, safe in
smooth skin, waterproofly disguised
as a non-angular animal, elegantly attired for
arctic storms and ice floes. Laughingly she lifts
her moustache above water, poses for
binoculars, suns on a sandbar.
If life flings her jubilant into the air
she'll ricochet back on seaworthy cushions
her feisty fat makes every landing soft.

Ik vond dat een geweldige vertaling. En eigenlijk dacht ik: O, had ik dát gedicht maar geschreven. Was ik maar die dichter! Zo'n vertaling tilt je even op en geeft je het gevoel dat je best wat kan.

En ik dacht: die John Irons is ongelooflijk goed. Je kunt natuurlijk altijd een beetje over een vertaling zeuren, en dat heb ik toen ongetwijfeld ook met hem gedaan, want dat doe je dan. Maar hij had het in alle opzichten heel goed begrepen. De klank is heel mooi weergegeven, op een beetje andere manier dan in het Nederlands. Hij heeft eigen vondsten gedaan waar ik helemaal mee in kon stemmen: ‘fine foodie’ voor ‘lekkerbek’ vind ik bijvoorbeeld heel leuk gevonden. En ik vind ook die laatste regels erg mooi: ‘If life flings her jubilant into the air’ voor ‘Gooit het leven haar juichend de lucht in’: het geeft minstens zo'n vrolijk gevoel. Dat leven gooit die dame gewoon omhoog, en dat geeft niks. Komt ze lekker op dat zachte vet weer neer.

Nu wilde ik eens weten wat er zou gebeuren als ik dat gedicht voorlegde aan ChatGPT. Eerst deed ik dat per ongeluk zonder erbij te vragen: ‘Vertaal dit’. Toen kwam ChatGPT, omdat ChatGPT altijd heel snel is, meteen met een *interpretatie* van het gedicht aan. Die helemaal niet zo dwaas was. Dan denk je even, want je verbeeld

je toch makkelijk dat het om een persoon gaat: ‘Nou, best goed begrepen, Chat. Dan gaan we nu beginnen.’

Ik vroeg dus: Vertaal het. En je hebt nog niet de laatste punt gezet of, ploep, daar is de vertaling. En dat was deze:

Seal, please

Most of all, Mrs. Despina would like to be a seal.

Leaping, snatching a herring, applause
for your supple blubber that deliciously
slaps ashore, thickly wrapped skeleton,
cheerful punching ball full of fish, gourmand.

Inside sat Mrs. Despina, safe
in smooth skin, water-repellent, disguised
as an ungainly creature, elegantly equipped for
polar storms and floes. Laughing, she lifts
her whiskers above the water, poses for
binoculars, suns herself on a sandbank.
If life tosses her up, cheering, into the air,
she bounces on seaworthy cushions,
her merry fat makes every landing soft.

Waardeloos is het niet, maar wel een beetje hotseklotserig. Het hele gedicht *bouncet* een beetje. En de klank is er behoorlijk uit. Dus ik vroeg aan mijn vriend Chat: honoreer de alliteraties een beetje meer, als je wil. Dan zegt Chat ook meteen iets terug, hij is wel een beetje een slijmbal: ‘Mooi verzoek. Dat maakt het meteen een stuk uitdagender én leuker.’ Ja, Chat heeft daar heel veel lol in natuurlijk. ‘Ik heb geprobeerd de alliteraties en klankspel waar mogelijk te behouden of opnieuw te creëren in het Engels.’

Chat raakt echt een beetje door het dolle en krijgt er geweldig veel zin in, hij begint te allitereren dat het een lust heeft.

Seal, please

Most of all, Mrs. Despina would dearly like to be a seal.

Springing, snatching sprats, applause
for your supple speck of blubber that sweetly
slaps the shore, a stoutly swaddled skeleton,
a buoyant boxing ball brimming with fish, a glutton.

Inside sits Mrs. Despina, safe
in sleek skin, water-shedding, disguised
as an awkward animal, artfully armed for
polar storms and shifting sheets of ice. Laughing, she lifts
her whiskers from the water, poses for

peering people with binoculars, basks on a sandbank.
If life flings her, full of fervour, into the air,
she springs on seafaring cushions,
her happy heft makes every landing light.

‘Springing, snatching sprats,’ en ‘supple speck of blubber’ ook nog een keer. Niet gewoon ‘speck’, dat is niet rijk genoeg voor Chat, daar moet dan ook nog ‘blubber’ bij. En ‘that sweetly slaps the shore’, en ‘a stoutly swaddled skeleton’: er komt geen eind aan het geallitereer. Ik dacht: als ik deze dichter ben, dan hou ik er acuut mee op. Ik vond het een verschrikkelijke aansteller, de dichter die hier in de weer was geweest, iemand die denkt: waarom één keer allitereren als je het ook acht of tien keer kunt doen.

Ook worden er woorden toegevoegd. Dat ‘dearly’ stond er helemaal niet, er staat gewoon ‘het liefst zou mevrouw Despina een zeehond zijn’. En sommige dingen zijn niet goed begrepen: een ‘awkward animal’ allitereert wel heel fijn, maar er stond ‘vermomd als onhoekig dier’. Dus niet een ‘awkward animal’, maar juist een gestroomlijnd dier. Daar is Chat uit de bocht gevlogen. Net als bij die ‘shifting sheets of ice’: wat die ‘shifting’ daar doet weet ik niet, behalve allitereren. Ook de ‘peering people’ zijn helemaal nieuw. Er was in het gedicht alleen maar sprake van verrekijkers.

Dus ik begon me enorm te ergeren aan Chat. Maar beleefd vroeg ik: ‘Kun je iets dichter bij het origineel blijven?’

Dan zegt Chat meteen: ‘Ik trek hem wat terug richting de letterlijke betekenis, maar behoud de subtiele alliteraties waar dat natuurlijk voelt.’ Vond ik wel heel goed, dat ChatGPT het woord ‘natuurlijk’ gebruikt. Ik weet alleen niet wat natuurlijk betekent in dit verband.

Maar Chat doet nu weer helemaal nieuwe dingen.

Seal, please

Most of all, Mrs. Despina would like to be a seal.
Leaping, catching a pout, applause
for your lithe layer of blubber that lightly
laps onto land, a thickly wrapped skeleton,
a merry mass full of fish, a gourmand.
Inside is Mrs. Despina, safe
in smooth skin, water-repellent, disguised
as an unangular animal, elegantly equipped for
polar storms and sheets of ice. Laughing, she lifts
her whiskers above the water, poses for
binoculars, basks on a sandbank.
If life tosses her, cheering, into the air,
she bounces on seagoing cushions,
her merry mass makes every landing soft.

Nog steeds zo enthousiast allitererend dat de letterlijke betekenis toch lichtelijk uit het zicht raakt. Want daar staat 'for your lithe layer of blubber that lightly laps onto land': oké, we hebben het begrepen. Maar dat 'lightly laps onto land' is het toch niet, want zoals ik al zei in het begin: het fijne van zo'n zeehond is dat dat spek de kant op klétst. Dat staat in het gedicht. En dat geeft dat veilige gevoel: je zit in dat spek. Maar 'blubber that lightly laps onto land': je weet niet eens meer goed wat het betekent. Golfjes, ja, die 'lap onto land', die likken de kust, dat is een soort zacht naar de kust toe stromen. Maar 'blubber' die zachtjes naar de kust toe stroomt, dan zijn we toch echt ver verwijderd geraakt van die zeehond, dan lijkt-ie wel dood.

Dat 'awkward animal' staat er ook nog steeds in. Er zijn ook heel veel komma's bij gekomen. Nou weet je dat nooit, in het Engels heb je een ander leestekengebruik, dus misschien kan het zo. Maar de toevoegingen blijven vervelend.

Ik heb nog een keer gevraagd: doe er wat mee. Wees wat preciezer. Een 'awkward animal' is niet goed, het moet een onhoekig dier zijn. En je hoeft niet 'chubby' en 'cheerful' te zeggen als het origineel alleen maar 'vrolijk' heeft. En dan zegt ChatGPT meteen: 'Goede opmerkingen. Je hebt helemaal gelijk.' Bwgh. Slijmerd.

Hier is een nieuwe versie, volgens Chat 'met alleen bescheiden alliteratie waar het klopt'. En dit is wat ik dan maar zijn uiteindelijke versie noem, want je kunt natuurlijk heel lang met Chat blijven overleggen en steeds commentaar geven en te horen krijgen dat het zulke goede opmerkingen zijn. En dan wordt het misschien ook beter, maar op een gegeven moment hou je ermee op. Hier ben ik ermee opgehouden:

Seal, please

Most of all, Mrs. Despina would like to be a seal.
Springing, catching a pout, applause
for your lithe layer of blubber that lightly
laps onto land, a thickly wrapped skeleton,
a merry mass full of fish, a gourmand.
Inside is Mrs. Despina, safe
in smooth skin, water-repellent, disguised
as an unangular animal, elegantly equipped for
polar storms and sheets of ice. Laughing, she lifts
her whiskers above the water, poses for
binoculars, basks on a sandbank.
If life tosses her, cheering, into the air,
she bounces on seagoing cushions,
her merry mass makes every landing soft.

Als je dit naast de vertaling van John Irons legt, kun je goed zien wat het verschil is, en dat Chat hier en daar nog steeds woorden invoegt, of dingen niet helemaal goed heeft begrepen. Neem 'a thickly wrapped skeleton': in het gedicht is het de bedoeling

dat die zeehond wordt toegesproken. Als je er steeds ‘a’ voor zet, **a** thickly wrapped skeleton, **a** merry mess full of fish, **a** gourmand, dan zet je die hele zeehond een beetje op afstand. Terwijl het idee was dat mevrouw Despina meteen die zeehond wás. Zodra je zegt dat ze dat graag zou willen zijn, is ze het ook. Dat is een beweging die het gedicht maakt, en die John Irons ook meteen maakt: ‘applause at your lissome lard’, dat vind ik veel aantrekkelijker dan ‘lithe layer of blubber’. (Die ‘blubber’ blijft een lastig punt.)

Ik zie dat Chat wel beter is geworden, in de tussentijd. Maar je ziet ook dat hij soms minder goed is in regelafbrekingen. Neem bijvoorbeeld de zesde regel: ‘Inside is Mrs. Despina, safe’, zegt Chat. En John Irons zegt: ‘safe in’. Voor alle twee is iets te zeggen. Als die dichtregel eindigt op safe, benadruk je dat mevrouw Despina veilig wil zijn. Laat je het eindigen op ‘safe in’, dan word je meegenomen naar de volgende regel, dan honoreer je wel meteen de klank: ‘safe in smooth skin’, hoor je dan beter.

Dat zijn geheimzinnige dingen, die neem ik Chat niet kwalijk. Blijkbaar heeft hij geen goed gevoel voor de muzikaliteit van de regelafbreking.

Blijft de vraag: welke dichter ben je of wil je zijn? En dan wil ik nog steeds heel veel liever de dichter van John Irons zijn. Maar ik dacht: ik kan dat wel willen, maar misschien ben ik het niet. Dus laat ik proberen om zo eerlijk mogelijk die twee gedichten weer *terug* te vertalen. En er ook echt mijn best op doen. Niet Chat heel slodderig vertalen, en me geweldig uitsloven bij John Irons, alleen om een punt te maken.

Dit zijn de vertalingen van hun Engelse versies. Terugvertaald van John Irons:

Zeehond alstublieft

Een zeehond zou mevrouw Despina het liefst zijn.
Sprongen maken, sprot opslokken, applaus
voor je soepele spek dat schitterend
tegen de kant op slaat, goed ingepakt skelet,
bol-ogige boksbal vol vis, fijne foodie.
Binnenin zou mevrouw Despina zitten, veilig in
glad vel, waterwerend vermomd
als een niet-hoekig dier, elegant uitgerust voor
poolstormen en ijsschotsen. Lachend heft ze
haar snor boven water, poseert
voor verrekijkers, zont op een zandbank.
Als het leven haar jubelend de lucht in gooit
stuitert ze terug op zeewaardige kussens
haar vurige vet maakt elke landing zacht.

Terugvertaald van ChatGPT:

Zeehond, alstublieft

Boven alles, zou mevrouw Despina een zeehond willen zijn.
Springend, wijting vangend, applaus
voor je soepele laag blubber die licht
aan land komt, een dik verpakt skelet,
een vrolijke massa vol vis, een gourmand.
Binnenin is mevrouw Despina, veilig
in gladde huid, waterafstotend, vermomd
als een onhoekig dier, elegant toegerust voor
poolstormen en ijsschotsen. Lachend, heft ze
haar snorharen boven het water, poseert voor
verrekijkers, zonnebaadt op een zandbank.
Als het leven haar opgooit, juichend, de lucht in,
stuitert ze op zeewaardige kussens,
haar vrolijke massa maakt elke landing zacht.

Je ziet dat het dan weer een beetje is afgedwaald van mijn origineel. Het origineel heet 'Zeehond, graag'. Dat wordt in beide Engelse versies 'Seal Please', dat kan niet anders. Maar je zou het niet verzinnen om 'Seal Please' te vertalen met 'Zeehond graag'. Ik vond die titel leuk omdat het ook een beetje klinkt als een antwoord op een vraag. Wat zou je willen zijn? Nou, zeehond graag.

En een regel als 'voor je soepele spek dat schitterend tegen de kant op slaat', die krijg je als vanzelf wanneer je John Irons gaat vertalen. En dan denk ik weer: ik zou het niet erg vinden als ik dit gedicht geschreven had. Wat natuurlijk niet helemaal het geval is, want het is via John Irons gegaan.

Het gedicht van ChatGPT, waarom wil ik dat niet zijn, of veel minder graag? Dat komt bijvoorbeeld vanwege dat '**een** dik verpakt skelet, **een** vrolijke massa vol vis, **een** gourmand': dat is te slap. Het idee is dat je het bént. En bij Chat staan er veel te veel komma's. Neem de regel 'Als het leven haar jubelend de lucht in gooit', de terugvertaling van John Irons: die lijkt nogal op het origineel. Dat is heel anders dan: 'Als het leven haar opgooit, juichend, de lucht in'. Met al die komma's verknaal je het dus nét. En ben je ineens een andere dichter. Een dichter die ik liever niet wou zijn.

Dat wou ik u vertellen.